

КЎП УКЛАДИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИ ВА МЕХАНИЗМЛАРИ

Амиров Лочинбек Файзуллаевич¹
Аслонов Азизбек Фахритдин ўғли²

*¹Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлаштириш
кафедраси доценти., PhD., доцент*

*²Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлаштириш
кафедраси мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. Мақолада кўп укладли иқтисодиёт шароитида турли тоифадаги ер ресурсларидан самарали фойдаланишни бошқариш объекти сифатида унинг ўзига хос хусусиятлари ва ер муносабатлари масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, тадқиқотда ер ресурсларини бошқариш самарадорлигига ва уни шакллантиришга таъсир этувчи асосий омиллар ҳамда институционал – ҳуқуқий механизмлар асосланган.

Калит сўзлар: ер ресурслари, ер фонди, қишлоқ хўжалик ерлари, бошқариш, институционал механизмлар.

Abstract: В статье анализируются ее особенности и вопросы земельных отношений как объекта управления эффективным использованием различных видов земельных ресурсов в условиях многоуровневой экономики. Также в основу исследования положены основные факторы, влияющие на эффективность управления земельными ресурсами и его формирование, и институционально-правовые механизмы.

Key words: Land Resources, Land Fund, agricultural land, management, institutional mechanisms.

Кириш

Янги Ўзбекистон иқтисодиётини стратегик ривожланишини таъминлаш ва хўжалик юретишнинг бозор механизмларини амалиётга кенг жорий этиш ер муносабатларини ҳам изчил камраб олмоқда [1]. Ер ресурслари асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида барча моддий ва номоддий активлар йиғиндисининг муҳим унсурига айланиб бормоқда. Ушбу муносабатларнинг ривожланишида ерга бўлган талаб, унинг фойда келтириши, ер ресурсларидан фойдаланиш, уларга эгалик қилиш ва тасарруф этиш ҳуқуқларини бошқа шахсга ўтказиш имкониятининг чекланганлиги таъсири остида шаклланадиган ер ресурсларидан фойдаланиш ва уни бошқариш масалалари алоҳида аҳамият касб этади.

Бугун мамлакатимизда 44,9 млн. гектар ер ресурслари мавжуд. Уларнинг қарийиб 54% қишлоқ хўжалиги ерлари хисобланади. Ушбу

чекланган ер ресурсларида самарали фойдаланиш, уни бошқариш тизими ва механизмлари нечоғли тўғри танланганлигига боғлиқ қисобланади. Шуларни ҳисобга олганда Янги Ўзбекистон тараққиётининг асосий моддий негизи сифатида ер муносабатларини тартибга солиш, бошқариш ҳамда ушбу ресурсдан самарали фойдаланиш йўллари тадқиқ этиш ҳозирги босқичда долзарб вазифалардан биридир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш ва уларни бошқариш билан боғлиқ муаммоларга кўплаб хорижий ҳамда мамлакатимиз олимларининг илмий ишлари бағишланган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, хорижий давлатларда ерлар мақсадли йўналиши бўйича бўлинади. Мазкур жараён улардан фойдаланишни режалантиришга киради ва қўлланиладиган турли атамалар билан тавсифланади. Масалан, Буюк Британияда “шаҳар ва қишлоқ ҳудудларини режалаштириш” [2], Германияда “худудни тартибга келтириш” [3], Францияда “худудларини тузиш” [4], АҚШда – “зоналаштириш” [5] тушунчаларига асосий этибор қаратилади. Франция олимлари таъкидлашига кўра, ҳудудларни тузиш натижасида урбанизацияланган зоналар, ўрмонлар ва кўриқхоналар зоналари, ижтимоий фаолият зоналари ажратилади. Белгияда эса миллий ҳудудда аҳоли пунктлари, саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа зоналар ажратилади. Италиядан “Ер режалари туғрисида”ги қонунга мувофиқ тупроқнинг сифати ва табиий шароитларга қараб қишлоқ хўжалиги экинлари етиштиришга яроқли бўлган қишлоқ хўжалиги ерлар зоналари ажратилади. АҚШдаги тадқиқотларга кўра урбанизацияланадиган, қишлоқ хўжалиги ва экологик зоналар ажратилади [6]. Шундай қилиб, хорижий мамлакатларда ер муносабатларини ва ер ресурсларини бошқариш ерларнинг мақсадли йўналишига қараб табақаланган тарзда амалга оширилади.

Ўзбекистонда ер муносабатларини такомиллаштириш ва ер ресурсларини бошқариш муаммолари В.Н. Хожиев, С.Н. Усмонов, М.М. Мирсоатов, Б.Ю. Ходиевларнинг [7, 8, 9] илмий ишларида ўрнатилган.

Тадқиқот методологияси

Ушбу тадқиқотнинг методологияси иқтисодий ислоҳ қилиш ва ерда хўжалик юритишнинг иқтисодий шароитларини эркинлаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар мисолида Ўзбекистон ер ресурсларини бошқариш ёндашувлари ва усулларини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш ва асослашдан иборат. Шунга кўра мазкур ишда қуйидаги асосий масаллар ҳал қилиниши керак: бошқарувнинг ўзига хос объекти сифатида ер

ресурсларини ўрганиш; кўп укладли иқтисодиёт шароитида ер ресурсларини бошқаришнинг асосий функциялари ва муаммоларини тадқиқ этиш; ер ресурсларини бошқариш борасидаги хорижий тажриба ва ундан республикамиз шароитида фойдаланиш имкониятларини ўрганиш; ер ресурсларини бошқаришнинг замонавий механизмлари, уларнинг самарадорлиги ва қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланишни ва уларни муҳофаза қилишни яхшилашга таъсирини асослаш.

Бу ўз навбатида, хўжалик юретишнинг бозор механизмлари асосида ривожланаётган кўп укладли иқтисодиёт самарали фаолият кўрсатишининг зарур белгиси сифатида ер ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришнинг янги назарий, услубий ва амалий жиҳатларини ишлаб чиқиш заруратини келтириб чиқаради.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси ер фонди ерларидан фойдаланиш мақсади ва тартибига кўра ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар Ер Кодексининг 8-моддасига мувофиқ турли тоифаларга бўлинади. Ўзбекистонда ер давлат мулки умуммиллий бойлик ҳисобланади, ундан рационал фойдаланиш зарур ва ер ресурслари давлат томонидан ҳимоя қилинади ҳамда бошқарилади [2].

Маълумки, иқтисодий жараёнлар мустақил тарзда кечмайди, улар йўналтирилади, тартибга солинади ва бошқарилади. Ўз моҳиятига кўра бошқарув «инсоннинг объектларга ва жараёнларга ҳамда уларда иштирок этувчи инсонларга онгли таъсир кўрсатади. У иқтисодий фаолиятни муайян тарзда йўналтириш ва исталган натижаларга эришиш мақсадида амалга оширилади»[3]. Бошқарув - «жамиятнинг муайян сифат хусусиятини тартибга келтириш, сақлаб қолиш, такомиллаштириш ва ривожлантириш учун унга мақсадли таъсир кўрсатиш» [4]. Бошқарув жамиятнинг тизимли табиати, меҳнатнинг ижтимоий хусусияти, инсонларнинг ҳаёт фаолиятида, моддий ва маънавий фаолият маҳсулотлари билан алмашиш жараёнида мулоқот қилиш зарурати билан шартланган. Инсоннинг табиий ва сунъий табиат объектларига, бошқа инсонларга ҳар қандай таъсирини бошқарув деб ҳисоблаш лозим. Бунда бошқарув фақат ишлаб чиқариш ва иқтисодий жараёнлар мураккаблашиб, уларга жалб этилган иштирокчиларнинг катта қисмини қамраб олган ҳолларда ўрин тутади. Бошқарувда ҳамма вақт икки томон иштирок этади - бошқарилувчи ва бошқарувчи. Бошқарилувчи деб бошқарув объектларига бошқарувчи деб эса бошқарув субъектларига айтилади.

Ер ресурсларини бошқариш, уни амалга ошириш ёндашувлари ва усуллари ўрганиш, бунинг учун зарур ахборот ҳажмини аниқлаш учун, биринчи навбатда, бошқарув объекти сифатида ер ресурсларининг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқиш лозим.

Ер ресурслари бошқа барча ресурслар ичида алоҳида ўрин тутати. Ер инсон ҳаёт кечирishi учун зарур шарт-шароит, у яшайдиган жой, қишлоқ ва ўрмон хўжалигини, саноат ва транспортни жойлаштириш ва ривожлантириш, шунингдек, маданият соҳасидаги фаолият, дам олиш, сайёҳлик ва ҳоказолар учун ҳудудий макон ҳисобланади. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигида ер асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида иштирок этади.

Ер ишлаб чиқариш воситаси ҳамда ишлаб чиқариш кучлари ва ижтимоий объектларни жойлаштириш учун ҳудудий макон сифатида чекланган ресурс ҳисобланади. Шунинг учун ер бўйича таклиф амалда доимий (ўзгармас) катталиқ бўлади. Бу ер бўйича таклифни унга бўлган талабга нисбатан эгилувчан бўлмаслигини шарт қилиб кўяди. Шу билан бирга аҳоли сонининг ўсиши озик-овқат маҳсулотлари ва хомашё ишлаб чиқариш ҳамда шаҳарлар ва қишлоқларни ривожлантириш учун зарур бўлган ерларга нисбатан талабнинг ўсишига олиб келади [5]. Иқтисодиётнинг турли секторларида ва инсон фаолиятида мақсадли фойдаланилишидан келиб чиқиб, ер саккиста асосий тоифа бўйича таснифланади (1-расм). Ерларнинг қуйида ажратилган тоифалари уларнинг фойда келтириши, уларга бўлган талабнинг ўзига хос хусусиятлари ва ушбу ресурснинг чекланганлигига барҳам бериш йўллари билан тавсифланади. Бироқ барча ҳолатларда ер ресурсларини бошқариш инсон ҳаёти ва фаолиятининг зарур белгиси сифатида иштирок этиб, унинг мавжуд бўлиши, пировардида, ерлардан фойдаланиш самарадорлигининг ошишига олиб келади.

1-расм. Ерларни тоифалар бўйича таснифлаши

Манба: муаллиф томонидан ишланган

Бошқарув объекти сифатида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар нафақат қишлоқ хўжалиги мавжуд бўлишининг моддий шarti сифатида, балки асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ҳам иштирок этади. Бундан ташқари, ушбу ишлаб чиқариш воситаси ҳам меҳнат предмети, ҳам меҳнат воситаси ҳисобланади. Шу билан бирга ер ишлаб чиқариш қуроли сифатида фақат ишлаб чиқариш кучлари

ривожланишининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнининг ўзи шаклланган маълум босқичида иштирок этади. Ернинг ўзи меҳнат воситаси ҳисобланади. Лекин унинг деҳқончиликда меҳнат воситаси сифатида фаолият кўрсатиши, ўз навбатида, бир қатор бошқа меҳнат воситаларини ва ишчи кучининг нисбатан юқори даражада ривожланишини назарда тутди.

Таҳлилларга қараганда, мамлакатимиз ер фондининг 53,59% қишлоқ хўжалик ерлари ҳисобланади ва унинг 9,38 фойзи ёки 4214,3 минг гектари суғориладиган ерлардир. Ер фондининг катта қисми (26,78%) ўрмон ҳамда зоҳира (13,69%) ерлар таркибига қиради (1 жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Ер фондининг тоифалари бўйича тақсимланиши

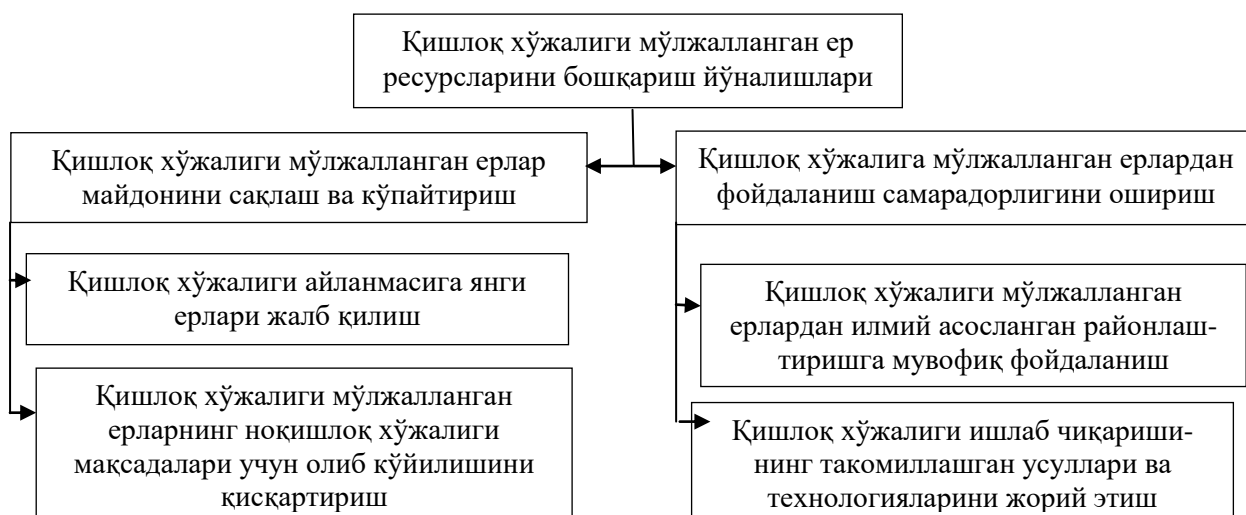
(минг га)

т/р	Ер фондининг тоифалари	Умумий ер майдон		Шу жумладан суғориладиган ерлар	
		Жами	Фоиз ҳисобида	Жами	Фоиз ҳисобида
1.	Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар	24057,1	53,59	4214,3	9,39
2.	Аҳоли пунктларини ерлари	223,5	0,50	51,8	0,12
3.	Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар	876,3	1,95	12,6	0,03
4.	Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш ва реакция мақсадларига мўлжалланган ерлар	728,4	1,62	0,6	0,001
5.	Тарихий - маданий аҳамият молик ерлар	14,7	0,036		
6.	Ўрмон фонди ерлари	12021,4	26,78	45,4	0,10
7.	Сув фонди ерлари	827	1,84	4,7	0,01
8.	Заҳира ерлар	6144	13,69	2,3	0,005
	Жами ерлар:	44892,4	100	4331,7	9,65

Манба: Давлат ер кадастри қўмитаси маълумотлари

Қишлоқ хўжалиги ривожланишининг анча юқори даражаси ҳисобланган суғорма деҳқончилик қатор хусусиятларга эга. Шулардан энг асосийси ер, суғориш суви ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнидаги ўзаро алоқаси ва ўзаро боғлиқлигидан иборат. Шунинг учун фақат асосий ишлаб чиқариш воситалари - ер ва суғориш сувининг оптимал нисбати таъминланган тақдирда суғориладиган деҳқончиликни илмий асосланган тарзда ташкил этиш мумкин. Ушбу ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланиш суғориладиган ерлар қийматининг ўсишини назарда тутати. Суғориладиган ерлар самарадорлигини ошириш фойдаланиладиган ерларни мелиоратив яхшилаш, илмий асосланган такрорлаб (алмашлаб) экишни ўзлаштириш, илғор агротехникани жорий этиш, ўғитларнинг асосланган тизимини қўллаш, зараркунандалар, касалликлар бегона ўтлар билан курашиш воситаларидан кенг фойдаланиш, сувдан фойдаланишни яхшилаш, қишлоқ хўжалиги экинларининг янги юқори ҳосилли навларини жорий этиш, ялпи механизациялаш тизимига ўтиш, иқтисодий ва бошқа тадбирлар мажмуини амалга ошириш ҳисобидан таъминланади.

Турли тоифага кирувчи қишлоқ хўжалиги ерларининг ҳосилдорлигини ошириш учун махсус технологик тадбирлар талаб этилади, шунинг учун ушбу тоифа ер ресурсларини бошқариш ерларнинг ҳар бир тури учун турлича бўлади. Бу ҳол объектив тарзда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни бошқаришда ерлар бўйича фойдаланиш ва тақсимлаш хусусиятларини ҳисобга олиш заруриятини келтириб чиқаради.

2-расм. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер ресурсларини бошқаришнинг асосий йўналишлари

Манба: муаллиф томонидан тузилган

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни бошқаришда ушбу ерларни ер-сув тури бўйича гуруҳларга бўлиш ўта муҳим аҳамият касб этади ва у ушбу тоифа ерларини ер-сув тури бўйича ҳисобга олиш тизимини такомиллаштиришга асосланиши керак.

Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни яхшилаш ер ресурсларини бошқариш соҳасига жалб этиладиган турли усулларнинг амалга оширилишини назарда тутаяди (2-расм). Бунда шуни таъкидлаш лозимки, қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер ресурсларини бошқариш, одатда, турли хилдаги қишлоқ хўжалиги ерларининг уйғунлаштирилишини ўзида намоён этувчи ер участкалари билан боғлиқ. Бундан келиб чиқадики, уларни бошқаришда барча турдаги қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имконини берувчи бутун чора-тадбирлар мажмуи таъминланиши керак.

Кўп укладли иқтисодиётда ер муносабатларини ривожлантириш ва ислоҳ қилиш ер ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш тизим сифатида бошқарувни шакллантирувчи бир катор асосий омиллар билан белгиланади (3-расм).

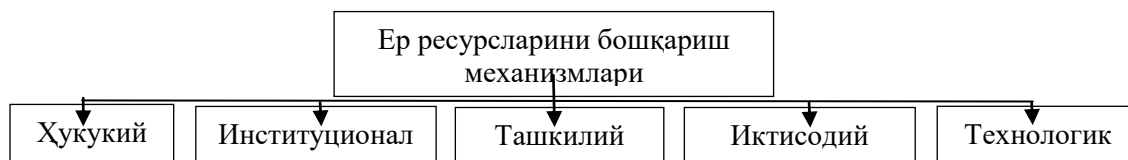
3-расм. Ер ресурсларини бошқариш тизимини шакллантирувчи асосий омиллар

Манба: муаллиф томонидан ишланган.

Келтирилган омиллар кўп жиҳатдан ер ресурсларини бошқаришнинг асосий таркибий жиҳатларини белгилаб беради. Ер муносабатларини эркинлаштириш ва кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш ер ресурсларини бошқаришнинг – институционал ҳуқуқий базасини такомиллашиши ва мустаҳкамланиши, ер ресурсларини бошқариш ва давлат бошқариш органлари фаолиятини шаклланиши ва такомиллаштирилиши, бошқарувнинг иқтисодий

усулларини жорий этилиши, ушбу муҳим табиий ресурсларни бошқариш услубий ва технологик асосларининг такомиллаштирилиши, самарали натижаларга эришиш имконини берувчи ёрдамчи воситалар ва механизмлар таъминоти билан узвий боғлиқ.

Шуларни ҳисобга олиб тадқиқотда ер ресурсларини бошқариш механизмлари таклиф қилинди (4 – расм).

4-расм. Ер ресурсларини бошқаришнинг асосий механизмлари
Манба: томонидан тузилган

Юқорида келтирилган жиҳатларнинг ҳар бири кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида Ўзбекистон Республикасининг ер ресурсларини бошқаришни Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эгалиги объектив тарзда бошқарувнинг ушбу таркибий қисмларини мазкур тадқиқотнинг босқичларида кенгроқ кўриб чиқиш заруратини келтириб чиқаради. Бу ерда фақат шуни таъкидлаш мумкин, ушбу жиҳатларнинг бир вақтнинг ўзида умумий ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши ер ресурсларини бошқаришнинг кўп укладли иқтисодиётни ва хўжалик юритишнинг бозор механизмларини мослаштирилган тизимини шакллантириш имконини беради.

Бошқарув объекти сифатида кўп укладли иқтисодиёт ва хўжалик юритиш бозор механизмларининг ривожланиши шароитида ер ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш ва ривожлантиришда ҳисобга олиниши лозим бўлган қатор хулосаларга келиш мумкин.

Хулосалар

1. Ер ресурслари ўзининг ноёблиги туфайли бошқарувнинг ўзига хос объекти ҳисобланади. Ер ресурсларини бошқариш асосида ушбу табиий ресурслар (таклифнинг) таркибий чекланганлиги, ерларни тақсимлаш, муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишни яхшилаш зарурлиги ётиши керак.

2. Ер ресурсларини бошқаришнинг ўзига хослиги уларга бўлган эҳтиёжларни қоплаш ва иқтисодиётнинг алоҳида тармоқларида улардан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятларидан, ишлаб чиқариш кучлари, жамият ҳаёти ва фаолиятининг ривожланиш даражасидан келиб чиқади. Кўп укладли иқтисодиёт ривожланиши шароитида ер ресурсларини бошқариш, сақлаш ва улар самарадорлигини ошириш

юзасидан бошқарув тизимининг амалга оширилиши билан ўзаро боғлиқликда тоифалар ва мулкчилик муносабатлари бўйича қайта тақсимланишини белгилаб беради.

3. Кўп укладли иқтисодиёт шароитида ер ресурслари соҳасидаги бошқарув қарорларининг амалга оширилиши ер муносабатларининг эркинлаштирилишига, ер ресурсларининг давлат тасарруфидан чиқарилишига, ерда хўжалик юритиш бозор механизмларининг вужудга келиши ва ривожланишига асосланиши лозим.

4. Ер муносабатларини эркинлаштириш ва кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш ер ресурсларини бошқариш самарадорлигининг ошиши ялпи тизимли хусусиятга эга бўлиши ва уни ташкил этувчи барча жиҳатларни, шу жумладан уларга мос келадиган бошқарув усуллари ва шакллариининг вужудга келиши ва ривожланиши, бунинг учун зарур бўлган инфратузилмани ташкил этилиши ва ривожланиши қамраб олиши керак.

5. Ер ресурсларини бошқариш тизимини ривожлантириш ва такомиллаштириш давлат бошқаруви органлари, ер ресурсларига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг бошқариш тизимини, ер ресурсларини бошқаришнинг бозор ва иқтисодий усуллари тизимини ва бунинг учун зарур бўлган институционал - ҳукукий ва инфратузилмавий нормаларни такомиллаштиришни назарда тутати.

6. Ер муносабатларини ислоҳ қилиш ва кўп укладли иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим белгиси ҳисобланган ер ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган Стратегик ислоҳотининг ажралмас таркибий қисмига айланиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. - 464 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Ер Кодекси (ўзгаришлари билан). 30.04.1998 йил. www.lex.uz.

3. Усмонов С.Н., Мирсоатов М.М. и др. Основы рыночной экономики. «Фан», 1997. – 245 с.

4. Философский словарь. М.: Изд-во «Политическая литература», 1986. – 496 с.

5. Ходиев Б.Ю., Абдуллаев З.С. Оценка стоимости земельных ресурсов. Т.: «Иқтисодиёт ва молия», 2010. – С. 5-7.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ер Кадастрининг Ер ресурслари бўйича миллий ҳисоблари. 2020 йил 1 январь. Статистик ахборотлар портали. www.stat.uz.